

İslam'da Modernleşme (1839-1939)

BEDRİ GENCER

LOTUS YAYINLARI
ANKARA 2009,
872S., 16X24 cm,
ISBN: 9789756665565

"İslâm'ın geleceği, geçmişinde dayandığı yere dayanmaktadır."

Bedri Gencer

Özelde Türkiye, genelde İslâm dünyası 250-300 sene-den beri anlaşılması ve anlatılması son derece güç büyük bir buhran içindedir. Her şeyden önce meselenin ne olduğunun yanında, adının konulması, temel kavramlarının üretilmesi, taraflarının, temsilcilerinin ve tetkik metodolojisinin belirlenmesinde büyük krizler, yanılgılar ve yanlışlara sapmalar söz konusudur. Bir meselenin tam teşhisi yapılmadan çözümler üretmek de mümkün değildir. Dolayısıyla İslâm âleminin iki-üç yüz senedir yaşadığı krizin sağlıklı bir teşhisi her şeyden akdem ve elzemdir. Bu konu üzerine fikir yürütmek, kafa yormak, araştırma yapmak her babayığidin

harcı değildir. Hele hele, içinde bulunduğumuz eğitim ve entelektüel ortamda vüsatlı eser beklemek biraz iyimserliktir. Nedeni açık: İlber Ortaylı'nın zaman zaman vurguladığı gibi, söz konusu mesele üzerine çalışacak kimseler, etraflı, esaslı bir din, dil, tarih ve hukuk formasyonu almak zorundadır. Bunlar olmadan sözü edilen meseleyi ve temel sorunlarını anlamak nerdeyse imkânsızdır.

Bahsini ettiğimiz derin ve çetin mesele üzerine bugüne kadar kafa yoran Sabri F. Ülgener, E. Ziya Karal, Şerif Mardin, Niyazi Berkes, Kemal Karpat, İsmail Kara, Şükrü Hanioğlu gibi yerli araştırmacıların pek çok çalışması mevcut. Karal, Mardin, Berkes vd. ile 1960'larda başlayan çalışmalar 1990'lardan sonra özellikle yurtdışında devam etmiştir. Bu sürece en büyük ve görkemli halkalardan biri Bedri Gencer tarafından eklenmiştir. Gencer'in *İslâm'da Modernleşme (1839-1939)* başlıklı büyük eseri, 17. yy.dan beri süren İslâm dünyasının dahili ve harici fikrî krizini, benzerlerinden çok farklı, detaylı, kapsamlı, tutarlı ve her türlü ön yargıdan uzak şekilde tahlil etmiştir. Eser bir yönüyle de İslâm bilim dünyasına büyük bir ümit vermektedir.

872 sayfalık bu dev esere şanına yakışacak bir uzunluk ve içerikte, Türkiye'de sosyal bilimlerin pîri, Osmanlı, Türk ve İslâm modernleşmesi konularının öncü ismi Şerif Mardin takdim yazmıştır. Her şeyden önce şunu belirtmek gerekir ki, böylesi kısa bir yazıda bu eseri değil bütün yönleriyle, ana başlıklarıyla bile anlatmak hayli güç. Oldukça sıkı, sabırlı ve meşakkatli bir okuma gerektiren eserin pek çok orijinal yönü, yeniliği ve farklılığı bulunmaktadır. Nasıl ki bu güne kadar Şerif Mardin, Niyazi Berkes, E. Ziya Karal, Hilmi Ziya Ülken, Cemil Meriç, İsmail Kara, Sabri Ülgener'lere müracaat etmeden Osmanlı, Türk ve İslâm modernleşmesinin sorunlarına değinilemiyor idiyse, bu günden sonra da Gencer'in eserine ziyaretsiz, konu üzerinde söz söylemek muhakkak eksik kalacaktır.

Eserin temel meselesi, tezi, İslâm dünyasının iki-üç yüz senedir yaşadığı krizi bu güne kadar yapılanlardan farklı bir içerikle, kavramsal çözümlemeyle ve hepsinden önemlisi özgün metodoloji ile incelemektir. İslâm dünyası 17. yy. dan sonra Batı medeniyeti ile -yekpare İslâm dünyasından bahsedilemeyeceğinden- farklı şekillerde ve coğrafyalarda karşılaşmış ve bu karşılaşma sonrasında farklı tepkiler verilmiştir. Batıya karşı verilen mücadelenin/tahaddinin en yüksek perdede Mısır,

İran, Osmanlı ve Uzakdoğu cepheleeri vardır. Bunlar içerisinde en farklısı, özgünü, tutarlısı ve geleceğe umut vaat eden Osmanlı aydınlarının verdiği mücadeledir. Ancak verilen bu şanlı ve verimli mücadele gerek Türkiye'deki araştırmacıların çeşitli endişe ve kompleksleriyle, gerekse kasıtlı olarak oryantalistlerin gayretleriyle yok hükmüne indirilmiştir. İslâm ve Osmanlı, İslâm ve Türkler ile İslâm modernleşmesinin Osmanlı yorumu hakkıyla bilinen bir konu olmaktan hayli uzak kalmıştır. İslâm dünyasının ontolojik bakımdan toplumsal ve siyasî yapısına ters bir dünya ile giriştiği modernleşme mücadelesinde ortaya konulan gayret ve ürünlerin üstünü örtmek için büyük bir çaba sarf edilmiştir/edilmektedir. İşte Gencer'in çalışması 'Güneş'in balçıkla örtülemeyeceği' hükmüne, bize, içinde yaşadığımız inkıraz ve izmihlalin temellerini ve aynı zamanda müsebbiplerini de göstermektedir. Eser âdeta bilinenler ve değerler levhasının tersine çevrilmiştir. Kendi ifadeleriyle bu yoğun, yorucu ve uzun mesainin temel gayesi: "Osmanlı-Türk modernleşme sürecini, Weber'in kurduğu 'mukayeseli tarihî sosyoloji' denen disiplinin perspektifinden derin ve objektif bir sosyolojik analizidir. Bu anlamda benim gayretim, Türkiye'de Cumhuriyet döneminde Şerif Mardin'in açtığı 'yerli mukayeseli tarihî sosyoloji' çıkırını, sosyal bilimsel perspektifi İslâmî bilimsel perspektifle bütünleştirmek suretiyle çok daha derinleştirerek ilerletmeye yöneliktir."

Eser inanılmaz bir kaynakçaya sahip olduğu gibi, esas olarak bu kaynakları sırf mehaaz zenginliği olarak kullanmamakta, ciddi bir muhakeme ve muhasebe ile tahlil ederek eleştirmektedir. Kaynak kullanmanın ciddi bir mesele olduğu Türkiye'nin sosyal bilim arenasında, Gencer, eserinde en güvenilir kaynakları kullanmıştır. Eserin özgün yönlerinden biri hemen herkesin zebunu olduğu kavram kargaşasına âdeta bir son vermek istercesine, kavramları büyük bir titizlikle, etimolojisine inerek, tarihî ve sosyolojik değişim aşama ve mekanizmalarını belirlemesidir. Böylece aslında İslâm dünyası olarak temel meselelerin neler olduğu da açık olarak görülebilmektedir. Buradaki usûl, tanım'ın tanımındaki 'efradını cami ağıyarını mâni' kapsam ve fark sınırının gözetilmesidir. Gencer, bu meseleyi kuşatıcı anahtar kavramlarını milimetrik tarzda ortaya koyduktan sonra, meselenin çözümlenmesinde ikinci önemli kritik bir noktaya gelmiştir. Bu da metot meselesidir. İsmail Kara'nın da vurguladığı gibi, aslında bugüne

kadar pek çok İslâm âliminin ve aydınının hatalarından biri, oryantalizmin kendi hesabına ürettiği metot ve kavramları kullanarak tam da onların istedikleri noktaya gelme oyununa düşmesidir. Gencer bu tarihî yanılığ ve metodolojik sorunu eserin başından sonuna pek çok konuda ispatlamakla birlikte kendisini bu hatadan hali bırakmaktadır.

Gencer'in İslâm'da modernleşme konusundaki çözümlemesi mukayeseli tarihi sosyolojinin gereği olarak, temelde Osmanlı ve Mısır modernizmini, bu iki sürecin önde gelen aktörlerini, tezlerini ve etkileşim biçim ve miktarlarını analiz etmektedir. Eser boyunca farklı kavram anlayışları, eleştirileri ve çözüm önerileri bakımından en çok Namık Kemal ve Abduh karşılaştırılmıştır. Modernizmin çok farklı eleştirel türleri ve kahramanları da sigaya çekilmiştir. İbni Haldun'dan, Ahmet Cevdet Paşa'ya, İbni Teymiye'den Cemaleddin Afgânî muammasına, Sava Paşa'dan, Mustafa Sabri'ye, modernizme Avrupalı eleştirilerin öncülerinden E. Burke'ten Rousseau'ya, Tanzimatın bütün önde gelen aydın ve siyasilerine varıncaya kadar derin bir mukayese ve eleştiri baş döndürücü bir manzara arz etmektedir.

Oryantalizmin 'Türk İslâm'ı' yerine 'Arap medeniyeti' anlayışını öne çıkarması ve sömürge aydını psikolojisiyle Mısır modernistlerinin İslâm'ı savunmadaki hataları, çelişkileri ve belki de hepsinden önemlisi pek çok aydının 'düzelmeden düzeltme' zihniyet ve amelileriyle bugün İslâm düşüncesinde 'merkezin kaybı' söz konusudur. Gencer'in İslâm'ın krizden kurtuluşuna çözüm önerisi hayli nettir, ancak gerçekleşmesi de bir o kadar zordur: Geleneksel ulemanın çağdaş zuhuru ve İslâm'ın/Müslümanların hiçbir kapris ve komplekse kapılmadan geçmişte dayandığı yere dayanması.

Şüphesiz Cumhuriyet tarihinin en önemli eserlerinden biri olan *İslâm'da Modernleşme*'yi anlamaya ve anlatmaya özellikle içinde bulunduğumuz netameli dönemde bu memleketin ve milletin geçmiş ve geleceğini dert edinen herkesin ihtiyacı vardır. Eserin müellifini tebrik ederken, bu özgün birikim ve yoruma bilim dünyasına gereken ilginin gösterilmesi en büyük dileğimizdir.

Mustafa GÜNDÜZ